

найдавніших часів до кінця XVIII ст. – К., 1997; ³Концепція (Основи державної політики) національної безпеки України // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 10; ⁴Медвідь Ф., Макаровський І. Національна ідея, національне відродження, національна консолідація та ідеологія // Проблеми української нації і української національної ідеї та шляхи державотворення. Дослідження, переклади, публікації : Зб. Наук. праць. – Івано-Франківськ, 1998. – Вип. УІ; ⁵Медвідь Ф. Українська національна ідея як феномен політичної науки // Українська національна ідея та процес державотворення в Україні. – Львів, 1998. – Вип. VI; ⁶Доповідь Президента України Леоніда Кучми на урочистому засіданні, присвяченому 80-річчю проголошення Західноукраїнської Народної Республіки // Урядовий кур'єр. – 1998. – 3 листопада; ⁷Сціборський М. Націократія. – Прага, 1936.

Мирончук А. (Україна)

РОЛЬ КОЗАЦЬКО-СТАРШИНСЬКОЇ САМОСВІДОМОСТІ У ЗБЕРЕЖЕННІ ТА ВІДСТОЮВАННІ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРАВ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVIII СТОЛІТТЯ

Одним із визначальних та чи не найвагомим чинником та ознакою нації, поряд з такими, як етно-антропологічні особливості, мова, риси національного характеру та світосприйняття, які знаходять свій вияв у національній культурі, є національна самосвідомість. Формована у час утворення нації, національна самосвідомість постає не лише як ідентифікація, тобто віднесення себе до тієї чи іншої національності, але як більш складна структура, яка включає уявлення про територію, культуру, мову, історичне минуле свого народу і передбачає наявність не тільки пізнавальних, а й емоціональних компонентів.

Лише сформована національна самосвідомість, на думку Л.Г.Мельника, дає змогу народу виразити свої інтереси, волю, настрої переконання та світосприйняття¹.

В процесі формування нової еліти формувалась й її свідомість.

З утворенням в Гетьманщині соціальної ієрархії, Москва вже мала справу із складним суспільним організмом з різноманітними групами – козаками, шляхтою, міщанами, духовенством. За словами З.Когута, це був тип такого суспільства, яке перш за все визначала сильна регіональна самосвідомість².

Боротьба Гетьманщини з російським централізмом, яка серйозно розпочалася за Петра I, апогею свого досягла за часів правління Катерини II. Представники козацької старшини як учасники цієї боротьби ставали захисниками національних традицій і прихильниками українського культурного відродження.

Політична автономія Гетьманщини, інститути самоврядування, соціальний устрій та адміністративна практика, – усе це отримало назву “малоросійських прав та вольностей”. Незважаючи на внутрішню їх суперечливість, можливо, нечіткість визначення, представники Гетьманщини визнавали їх “колективним символом певних політичних, соціальних й адміністративних норм, обґрунтованих законом та історичною традицією. Вони – ці права та привілеї - сформували досить міцну систему, яка глибоко укорінилася в колективній свідомості суспільства”³.

Політичні перипетії накладали відбиток і на свідомість суспільства. Повною мірою патріотична настроєність та самосвідомість козацької старшини проявилась у вересні 1763 р. на Генеральній раді старшини у Глухові. Крім судових питань, рада розглянула питання української автономії, що було до певної міри несподіванкою, оскільки згідно з гетьманським універсалом рада скликала тільки для розгляду питань судочинства⁴.

Рада розглянула становище в Гетьманщині і обговорила заходи по відродженню її колишнього стану. Основною ідеєю виступу анонімного оратора (Т.Ф.Литвинова висунула тезу, що цим промовцем був Г.Полетика)⁵ було те, що занепад Гетьманщини можна зупинити, поновивши її політичну автономію та традиційні права.

Виключно автономістичною за своєю суттю була петиція і резолюція, складені радою. Глухівська петиція чи не вперше показала досягнення повного порозуміння між гетьманом і

українською шляхтою. В цілому ж Глухівська рада розглядала Гетьманщину як самостійну державу з власними кордонами, урядом, окремою економічною системою та національними особливостями.

В цьому відношенні рішення Генеральної ради повністю перегукуються та співзвучні з діалогом "Разговор Великороссии с Малороссией", написаним перекладачем Генеральної військової канцелярії Семеном Дівовичем, в якому він розвиває окремі аспекти національної автономної ідеї.

На основі екскурсу в історичне минуле, С.Дівович обґрунтовує самостійність політичного розвитку України з найдавніших часів. Він стверджує, що Україна, яка веде свій рід від давніх хозар, керувалась своїми вождями та законами, а пізніше приєдналась до "королів польських". Велику увагу приділяє автор визвольній боротьбі козаків проти Польщі під проводом Б.Хмельницького. Надзвичайно високо оцінюючи роль Б.Хмельницького в українській історії, С.Дівович підкреслює, що гетьман був "общий наш освободитель"⁶.

Одне з центральних місць у творі відводиться висвітленню характеру політичних взаємин України з Росією після укладення договору 1654 року. Не приховуючи почуттів національної гідності й гордості С.Дівович висунув принципово нову на той час ідею - Україна ввійшла до Росії не як її складова частина, а, зберігаючи всі свої вольності, і надалі залишалася рівноправною з нею країною, визнаючи лише, як і Росія, владу царя. Отже, автор фактично висунув положення про існування конфедеративного союзу України з Росією під верховенством корони Романових⁷.

Мав рацію О.Оглоблин, коли відзначав, що твір С.Дівовича був "великої сили українським літературним протестом проти московської централістичної політики"⁸.

В українців закріпилася свідомість власної історичної минувшини й особистої гідності, а з часом вона знайшла відповідний ґрунт і розвинулася, набувши ідейних форм. Цілісна автономічна картина української історії постає на сторінках "Історії русів".

"Історія русів" - не історичний твір, а політичний трактат, мета якого - на основі історичного матеріалу обґрунтувати автономістичну старшинсько-шляхетську концепцію і на її основі створити цілісну автономістичну картину української історії.

Погляди та переконання автора "Історії Русів" чітко визначаються у вступі, де він з'ясовує мотиви, які спонукали його до написання книги: показати правдивий образ історичного минулого, на його основі обґрунтувати ідею української державності та оборонити ті її форми, які вдалося ще зберегти.

Автор проводить думку, що державне життя українського народу бере початок за часів створеної саме ним, а не російським народом Київської Русі, відзначає самостійність і відрубність історичного розвитку українського народу.

В "Історії Русів" вперше в українській історичній та публіцистичній літературі чітко сформульовано ідею, що найбільшою цінністю для народу є незалежна національна держава і саме в її досягненні автор вбачає сенс боротьби народних мас України з кінця XVI до початку XVIII ст. Патріотичні тенденції автора "Історії Русів" виявляються в його трактуванні всієї історії України XIV-XVII ст.: з Литвою та Польщею український народ об'єднувався "яко вільний і свобідний, а ніяк не завойований"; неодноразово підкреслюється добровільний, договірний і рівноправний характер українсько-московської угоди 1654 р.; автор виступає палким захисником збереження державної самостійності України, демократичності її політичної форми правління, соціальних завоювань середини XVIII ст.⁹

В.Смолій та В.Степанков приходять до висновку, що "Історія Русів" вийшла далеко за рамки автономістичного твору¹⁰. Отож, ми маємо всі підстави стверджувати, що провідною її ідеєю є вже не автономізм, а ідея незалежної соборної Української держави.

"Історія Русів" знаменувала собою епоху українського національного відродження, будування нації з її головним моментом - виробленням і розвитком національної самосвідомості.

Оскільки Гетьманщина формувалась за умов війни і черговим її завданням був захист від зовнішньої загрози, тому яскравою подією в історії українських автономістів 80-90-х рр. XVIII ст. була подорож в квітні 1791 р. В.Капніста до Берліна. Не зупиняючись на деталях, слід

відзначити, що найважливішим наслідком невдачі місії Капніста 1791 р. було те, що більша частина українських патріотів почала усвідомлювати істину, що справа визволення України і відродження української держави – це справа самих українців. Отже, це була ідея самостійності і незалежності української національно-визвольної боротьби. В цьому і був головний сенс акції Капніста та його однодумців 1791 р.

Українській шляхті, її еліті історична доля відвела функції охоронця і гаранта цілісності народу і ці функції вона успішно виконувала в Законодавчій комісії по створенню Нового уложення 1767-1774 рр.

Хоча до справи комісії в Гетьманщині поставились з недовірою, українське суспільство вирішило скористатись цією можливістю, щоб укотре заявити про свою “окремішність”.

В “Наказах” українських депутатів до Уложеної комісії 1767-1764 рр. поряд з відстоюванням вузько-станових інтересів чітко простежується інтегруюча думка про необхідність відновлення в усьому обсязі суспільно-політичних інститутів. Матеріали комісії, як джерело для вивчення суспільної свідомості, дають підстави констатувати, що етнічна самосвідомість реалізувалась через суспільно-політичні аспекти. Навіть рішення соціально-економічних проблем пов’язувалося з розв’язанням суспільно-політичних¹¹.

Накази українського суспільства, відзначені сильним струменем децентралізованого напрямку, являють собою ніби підготовлену відповідь на політику царювання Катерини II.

Отож, потужною силою, яка допомагала представникам козацько-старшинської еліти та шляхетства Гетьманщини боронити свої права, була національна самосвідомість, котра стала ключовим явищем національної історії державотворчих змагань, надихала і надихає українців у їх прагненнях створити свою власну національну державу.

¹Мельник Л.Г. Утвердження ідеї українського національного самовизначення. (кінець XVIII – поч. XX ст.). – К., 1992. – С.3; ²Когут Зенон. Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьманщини. 1760-1830. – К., 1996. – С.27; ³Там само. – С.64; ⁴Миллер Д. Очерки из истории юридического быта старой Малороссии. Суды земские, городские и подкоморские в XVIII столетии // Сб. Харьк. историко-филолог. об-ва. – 1896. – Т.8. – С.235; ⁵Литвинова Т.Ф. Общественная мысль Украины второй половины XVIII – первой половины XIX веков : Григорий и Василий Полетики. – Днепропетровк, 1993. – С.177; ⁶Дівович С. Разговор Великороссии и Малороссии // Українська література XVIII ст. – К., 1983. – С.393, 401; ⁷Смолій В.А., Степанков В.С. Українська державна ідея XVII-XVIII століть: проблеми формування еволюції, реалізації. – К., 1997. – С.305; ⁸Цит.за: Полонська-Василенко Н. Історія України. – Т.2. – С.226; ⁹Історія Русів. – К., 1991. – С.59, 188; ¹⁰Смолій В.А., Степанков В.С. Цит. праця. – С.313; ¹¹Накази малоросійским депутатам 1767 г. и акты о выборах депутатов в Комиссию сочинения Уложения. – К., 1889.

Непомнящий А. (Україна)

П. А. ФАЛЕВ – ИССЛЕДОВАТЕЛЬ ЭТНОГРАФИИ НАРОДОВ КРЫМА

Крымский полуостров в силу своей этнической истории постоянно входил в сферу научных интересов европейской ориенталистики. Крымоведческие исследования занимают значительное место в научном исследовании таких выдающихся отечественных востоковедов-тюркологов: как И. Н. Березин, В. В. Григорьев, В. Д. Смирнов. Незаслуженно забытыми являются этнографические исследования народов Крыма безвременно скончавшегося ученого-тюрколога Павла Александровича Фалева (1888-1922).

П. А. Фалев родился в октябре 1888 г. в С.-Петербурге. После окончания 3 городского реального училища юноша стал студентом Восточного факультета С.-Петербургского университета по разряду арабо-персидско-турецко-татарской словесности. Непосредственными научными наставниками Павла Александровича в университете стали профессора Василий Дмитриевич Смирнов (1846-1922) – известный тюрколог, крупнейший специалист по истории Крымского ханства, и Александр Николаевич Самойлович (1880-1938). В 1912 г. П. А. Фалев

© Непомнящий А., 1999